

Sygn. akt IV CSK 379/15

POSTANOWIENIE

Dnia 19 listopada 2015 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Mirosława Wysocka (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Dariusz Dończyk

SSN Wojciech Katner

w sprawie z wniosku Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w R.

przy uczestnictwie W. M. i E. G.

o umieszczenie w domu pomocy społecznej całkowicie ubezwłasnowolnionej E. G.,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 19 listopada 2015 r.,

skargi kasacyjnej uczestniczki postępowania W. M.

od postanowienia Sądu Okręgowego w R.

z dnia 30 czerwca 2014 r.,

uchyła zaskarżone postanowienie, znosi postępowanie przed Sądem Okręgowym w R. i przekazuje sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania oraz rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 30 czerwca 2014 r., wydanym po rozpoznaniu „sprawy z wniosku Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w R. z udziałem W. M. o umieszczenie w domu pomocy społecznej całkowicie ubezwłasnowolnionej E. G.”, Sąd Okręgowy w R. oddalił apelację W. M. od postanowienia Sądu Rejonowego w R. z dnia 15 stycznia 2014 r., który orzekł o umieszczeniu E. G. w domu pomocy społecznej.

W sprawie ustalono, że E. G., urodzona w 1968 r., została postanowieniem z dnia 24 września 2004 r. ubezwłasnowolniona całkowicie z powodu upośledzenia umysłowego w stopniu umiarkowanym oraz dziecięcego porażenia mózgowego, po czym Sąd Rejonowy w R. postanowieniem z dnia 12 grudnia 2004 r. na jej opiekuna prawnego wyznaczył matkę W. M. E. G., niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, całe życie mieszkała z matką, która nieprzerwanie sprawowała nad nią opiekę. W. M. liczy 68 lat, jest wdową, utrzymuje się z emerytury, z której po potrąceniu zaległości czynszowych pozostaje jej 412 zł, pobiera też rentę należną córce w kwocie 1032 zł; pomocy w sprawowaniu opieki nad córką udzielają jej pracownica opieki społecznej i sąsiadki. Matka z córką mieszkają w lokalu socjalnym, które w wyniku rażących zaniedbań W. M. jest skrajnie brudne; bardzo zły jest także stan higieniczny E. G. W pisemnej opinii biegła lekarz psychiatra wyraziła pogląd, że brak stałej opieki nad E. G., wymagającą stałej pomocy w czynnościach życia codziennego, spowoduje bezpośrednie zagrożenie dla jej życia. Podeszły wiek W. M. i związany z tym brak sił, nieumiejętność utrzymania porządku i higieny w swoim otoczeniu, nieumiejętność zapewnienia córce rehabilitacji, a także skłonność do alkoholu, „dyskwalifikują uczestniczkę jako osobę, której opieka zabezpieczy E. G. przez zagrożeniem jej życia”. Umieszczenie E. G. w domu pomocy społecznej zapewni jej właściwe warunki życiowe i opiekę medyczną, co uzasadnia wydanie orzeczenia na podstawie art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2011 r. Nr 231, poz. 1375 ze zm.).

Sąd Okręgowy „dodatkowo” wskazał, że postanowieniem z dnia 5 marca 2014 r. Sąd Rejonowy w R. zmienił postanowienie o ustanowieniu opiekuna dla E. G. i ustanowił dla niej nowego opiekuna w osobie M. U.

Skarga kasacyjna uczestniczki W. M. została oparta na podstawie mającego istotny wpływ na wynik sprawy naruszenia przepisów postępowania - art. 382, 217 § 3 i 227 w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. przez nieodniesienie się do podtrzymanych w apelacji wniosków dowodowych zmierzających do wykazania zdolności W. M. do kontynuowania opieki nad córką oraz art. 5, 232 zd. 2 w zw. z art. 286, 117 § 5 w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. i art. 382 k.p.c. przez nieudzielenie uczestniczce wskazówek dotyczących możliwych wniosków w związku z opinią biegłej, oddalenie jej wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu oraz zaniechanie przesłuchania biegłej na rozprawie lub uzupełnienia jej opinii. Na tej podstawie skarżąca wniosła o uchylenie postanowień Sądów obu instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Rejonowemu w R.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje.

Stosownie do art. 398¹³ § 1 k.p.c., Sąd Najwyższy rozpoznaje skargę kasacyjną w granicach zaskarżenia oraz w granicach podstaw, jednak w granicach zaskarżenia bierze z urzędu pod rozwagę nieważność postępowania. Wzięcie z urzędu pod uwagę nieważności postępowania dotyczy tylko nieważności postępowania przed sądem drugiej instancji (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1997 r., I CKN 825/97, OSNC 1998, nr 5, poz. 81); ocena pod kątem uchybień prowadzących do nieważności postępowania przed sądem pierwszej instancji następuje w razie podniesienia w skardze kasacyjnej zarzutu naruszenia przez sąd odwoławczy art. 386 § 2 k.p.c.

Postępowanie w sprawie zakończonej zaskarżonym postanowieniem było prowadzone na podstawie przepisów ustawy z dnia 19 sierpnia 1997 r. o ochronie zdrowia psychicznego, normujących zasady przyjmowania do domu pomocy społecznej. Stosownie do art. 38 tej ustawy, osoba, która wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych i nie ma możliwości korzystania z opieki innych osób oraz potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, lecz nie wymaga leczenia szpitalnego, może być za jej zgodą lub jej przedstawiciela ustawowego przyjęta do

domu pomocy społecznej; druga z wymienionych sytuacji dotyczy osób, które zostały ubezwłasnowolnione i ich opiekunów. W tych przypadkach pobyt w domu pomocy społecznej uznaje się za dobrowolny. Jeżeli osoba, o której mowa w art. 38 lub jej przedstawiciel ustawowy nie wyrażają zgody na przyjęcie do domu pomocy społecznej, a brak opieki zagraża życiu tej osoby, na podstawie art. 39 ustawy organ do spraw pomocy społecznej może wystąpić do sądu z wnioskiem o przyjęcie do domu opieki społecznej bez jej zgody. Specyficzne aspekty postępowania w takich sprawach występują wtedy, gdy chodzi o przyjęcie do domu pomocy społecznej osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej, dla której ustanowiono opiekuna prawnego. Osoba taka ma zdolność sądową, czyli zdolność do bycia uczestnikiem postępowania nieprocesowego (art. 64 § 1 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Zgodnie z art. 573 § 1 k.p.c., osoba pozostająca pod opieką ma zdolność do podejmowania czynności w postępowaniu dotyczącym jej osoby, chyba że nie ma zdolności do czynności prawnych, a zdolności takiej nie mają osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 12 k.c.). Jedynie osoby posiadające pełną zdolność do czynności prawnych mają zdolność do czynności procesowych, czyli zdolność procesową (art. 65 § 1 k.p.c.), a osoby fizyczne, które zdolności takiej nie mają, mogą podejmować czynności procesowe tylko przez swego przedstawiciela ustawowego (art. 66 k.p.c.), którym dla ubezwłasnowolnionego całkowicie jest opiekun (art. 13 § 2 k.c.). Z przepisów tych wynika brak czynnego udziału w postępowaniu osoby ubezwłasnowolnionej, chociaż warto dostrzec, że w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego rozróżniono zdolność do czynności prawnych od zdolności do wyrażenia zgody, z tym iż dotyczy to jedynie zgody na przyjęcie do szpitala psychiatrycznego (art. 22 ust. 4). W tym kontekście prawnym należy określać status osoby ubezwłasnowolnionej, której ma dotyczyć postępowanie przewidziane w art. 39 ust. 1 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego oraz oceniać działanie jej przedstawiciela ustawowego, analizując te czynniki pod kątem możliwości obrony swych praw w postępowaniu.

Do postępowania przed sądem opiekuńczym w sprawach o przyjęcie do domu pomocy społecznej stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego o postępowaniu nieprocesowym, ze zmianami wynikającymi z ustawy. W sprawach tych uczestnikami postępowania z mocy prawa oprócz wnioskodawcy

są ta osoba („osoba, której postępowanie dotyczy bezpośrednio”) oraz jej przedstawiciel ustawowy (art. 46 ust. 1 i 3 ustawy). Z przepisu tego wynika, że osoba, której dotyczy postępowanie i jej opiekun prawny są uczestnikami postępowania z mocy prawa. Oznacza to przyzwolenie na podwójną rolę opiekuna prawnego, który sam będąc uczestnikiem może jednocześnie występować jako przedstawiciel ustawowy osoby „bezpośrednio” zainteresowanej.

Krąg uczestników postępowania nieprocesowego zasadniczo określa art. 510 k.p.c., istnieją jednak przypadki, w których ustawa w sposób szczególny wskazuje osoby, będące uczestnikami „z mocy prawa”, i do przepisów takich należą art. 546 § 1 k.p.c. oraz art. 46 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego. W piśmiennictwie dominuje pogląd, że osoby wskazane w ustawie jako uczestnicy postępowania nieprocesowego z mocy prawa stają się uczestnikami (uzyskują przymiot uczestnika) z chwilą jego wszczęcia, choćby nie były wskazane we wniosku, ani wezwane przez sąd i nie wzięły udziału w postępowaniu. Stanowisko to należy uznać za prawidłowe i zgodne z celem tych wyjątkowych regulacji, zastosowanych w sprawach o szczególnym charakterze, w których zapadają orzeczenia dotyczące praw podstawowych; zwiększonej ochronie osób, których prawa tej rangi mogą ulec ograniczeniu, służy wprowadzenie „z mocy prawa” kwalifikowanego uczestnictwa o charakterze gwarancyjnym. Dodatkowym, w stosunku do tych zasadniczych, argumentem, jest brzmienie art. 46 ust. 1, który w zdaniu pierwszym wymienia osoby będące uczestnikami z mocy prawa, a w zdaniu drugim inne osoby, które mogą wziąć udział w każdym stanie sprawy i „wtedy stają się uczestnikami”. Poszukując właściwej treści i znaczenia przepisów należy też mieć na względzie, że przymusowe przyjęcie do domu opieki społecznej, podobnie jak przyjęcie bez zgody do szpitala psychiatrycznego, jest pozbawieniem wolności w rozumieniu art. 5 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

Należy w konsekwencji uznać, że do osoby, której dotyczy wniosek o przyjęcie do domu pomocy społecznej, będącej uczestnikiem z mocy prawa, mają zastosowanie przepisy dotyczące uczestników, nie wyłączając przepisu o nieważności postępowania wynikającej z pozbawienia możliwości obrony swych praw (art. 379 pkt 5 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.).

W sprawie niniejszej E. G., osoba, której postępowanie dotyczyło bezpośrednio, i zarazem jedyna, o której prawach orzekano, nie została potraktowana jak uczestniczka postępowania. Dobitym tego wyrazem jest komparacja zaskarżonego orzeczenia (identyczna, jak orzeczenia sądu pierwszej instancji), w której E. G. występuje tylko w części określającej przedmiot postępowania, a więc w roli osoby będącej jedynie przedmiotem działań podejmowanych przez innych. Bez znaczenia prawnego jest nazwanie E. G. uczestniczką w jednym protokole rozprawy. Sytuację, w której postępowanie przeprowadzono i orzeczenie wydano w stosunku do osoby, która była uczestnikiem, lecz wadliwie nie została przez Sąd stosownie do tego potraktowana, należy zakwalifikować jako pozbawienie możliwości obrony swych praw w rozumieniu art. 379 pkt 5 k.p.c. Oceny tej nie zmienia fakt, że E. G., jako całkowicie ubezwłasnowolniona, nie mogła osobiście dokonywać czynności procesowych; niezależnie bowiem od tego, że nieważność postępowania nie jest wiązana z wpływem na wynik sprawy, uwzględnienie statusu E. G. jako uczestniczki mogło mieć znaczenie dla przebiegu postępowania, w tym na przykład ustanowienia dla niej adwokata z urzędu na podstawie art. 48 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego.

Przyjęte stanowisko nie pozostaje w sprzeczności z uchwałą składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego - zasadą prawną z dnia 20 kwietnia 2010 r., III CZP 112/09 (OSNC 2010, nr 7-8, poz. 98), która dotyczyła innej sytuacji - takiej w której osoby zainteresowane nie były uczestnikami postępowania. Co prawda w uzasadnieniu uchwały znalazła się wzmianka, że także w odniesieniu do uczestników z mocy prawa konieczny jest „akt procesowy podnoszący dany podmiot do roli uczestnika postępowania”, jednak była to kwestia o znaczeniu ubocznym dla zasadniczego przedmiotu oceny, który wiązał się z postępowaniem nieprocesowym o charakterze wielopodmiotowym, występującym w szczególności w sprawach o stwierdzenie nabycia własności nieruchomości przez zasiedzenie.

W toku postępowania E. G. była reprezentowana przez opiekunkę prawną - matkę W. M., która utraciła ten status przed rozprawą apelacyjną i wydaniem postanowienia w postępowaniu odwoławczym. Z uzasadnienia zaskarżonego orzeczenia wynika, że fakt ten, jak również osoba nowego opiekuna prawnego, były

znane Sądowi Okręgowemu. Postępowanie odwoławcze zostało przeprowadzone bez udziału opiekuna prawnego osoby, której dotyczyło; E. G. miała osobę powołaną do jej reprezentowania, która jednak nie została o postępowaniu powiadomiona ani nie wzięła w nim udziału, co stanowi przyczynę nieważności postępowania przewidzianą w art. 379 pkt 5 k.p.c. W. M. utrzymała status uczestniczki na podstawie innego tytułu, jako osoba sprawująca nad córką opiekę faktyczną, co też pozwoliło jej zachować prawo do zaskarżenia postanowienia Sądu Okręgowego.

Nie można wykluczyć innej jeszcze przyczyny nieważności, w postępowaniu doszło bowiem do uchybienia, które w jego toku nie zostało usunięte, a brak koniecznych ustaleń nie pozwala na stanowcze stwierdzenie, czy w ogóle mogło być usunięte. Stosownie do art. 39 ust. 1 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, wniosek o przyjęcie do domu pomocy społecznej osoby, o której mowa w art. 38, bez zgody tej osoby i jej opiekuna prawnego, może złożyć organ do spraw pomocy społecznej. Postępowanie w niniejszej sprawie zostało wszczęte i przeprowadzone na wniosek złożony - „z upoważnienia dyrektora” Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej - przez M. K., kierownika Zespołu Pracy Socjalnej Nr [...].

Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi mogą uzyskać zdolność sądową na podstawie ustawy przyznającej im zdolność prawną (art. 64 § 1¹ k.p.c.). Takie „byty” czy też „struktury” prawne na podstawie przepisów szczególnych uzyskują kompetencję do występowania z określonymi żądaniem (wnioskami) lub do uczestniczenia w postępowaniu cywilnym, z tym że zdolność sądowa nie przysługuje im generalnie, a jedynie wycinkowo, ściśle w zakresie określonym w przepisie. Taki charakter ma uprawnienie przyznane organowi do spraw pomocy społecznej w art. 38 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego. Jednostki organizacyjne, o których mowa w art. 64 § 1¹ k.p.c. dokonują czynności procesowych przez swoje organy albo przez osoby uprawnione do działania w ich imieniu. Określenie właściwego dla danego podmiotu organu lub osoby uprawnionej do działania w jego imieniu opiera się na przepisach regulujących ich strukturę i działalność, które też mogą odsyłać w tym zakresie do statutów tych podmiotów.

Z art. 8 ust. 1 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego wynika, że „organami do spraw pomocy społecznej” w ujęciu tej ustawy są jednostki organizacyjne i inne podmioty działające na podstawie ustawy o pomocy społecznej. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 163 ze zm.) stanowi, że zadania pomocy społecznej w gminie wykonują m.in. jednostki organizacyjne - ośrodki pomocy społecznej (art. 110 ust. 1). Gmina tworzy jednostki organizacyjne w celu realizacji swoich zadań, w tym zadań własnych w sprawach pomocy społecznej, z tym że formy wykonywania tych zadań określa odrębna ustawa (art. 7 ust. 1 pkt 6 oraz art. 9 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 594 ze zm.). Zasady i formy gospodarki komunalnej jednostek samorządu terytorialnego określa ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej (Dz. U. z 2011 r. Nr 45, poz. 236 ze zm.), a zakres i zasady działania oraz organizację jednostek budżetowych gminy reguluje ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 885 ze zm.), zgodnie z którą organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego tworzą gminne jednostki budżetowe i nadają im statut, na podstawie którego jednostki te działają (art. 11 ust. 1 i 2 oraz art. 12 ust. 1 ustawy). W przepisach wymienionych ustaw najczęściej mowa jest o kierownikach jednostek organizacyjnych, działających jednoosobowo (por. w szczególności art. 47 ustawy o samorządzie gminnym). Taka nomenklatura występuje też w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, z tym iż odnosi się bezpośrednio tylko do kierownika szpitala psychiatrycznego (art. 22 ust. 2 b, art. 23 ust. 4).

W niniejszej sprawie nie wystąpił z wnioskiem ani nie działał kierownik (dyrektor) Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w R., lecz pracownica Ośrodka, a zatem postępowanie od początku było dotknięte wadą wynikającą z braku wniosku złożonego przez osobę uprawnioną. W orzecznictwie dopuszcza się sytuację, w której niewykazanie upoważnienia do działania zostanie sanowane w toku postępowania, jest to jednak możliwe tylko wtedy, gdy udzielenie takiego upoważnienia jest w ogóle dopuszczalne. W niniejszej sprawie osoba składająca wniosek nie została nawet zobowiązana do wykazania „upoważnienia dyrektora”, na które się powołała, i tym samym także kwestia, czy w ogóle takie upoważnienie mogło być skutecznie udzielone, pozostała poza uwagą Sądu. Ocena w tym zakresie

powinna była zostać oparta między innymi na przepisach regulujących strukturę i działalność ośrodka i ewentualnie jego statutu.

Taki stan sprawy nie pozwala na stanowczą ocenę zarzutów powołanych w skardze kasacyjnej, jest jednak wystarczający do stwierdzenia, że nie są one pozbawione racji. Analizując podejmowane przez sąd czynności w sprawie o umieszczenie osoby ubezwłasnowolnionej w domu pomocy społecznej należy mieć na względzie, że decyzja dotyczy jednego z fundamentalnych praw człowieka - prawa do wolności. Ochronie praw takiej osoby służy bardzo wąskie ujęcie przesłanki orzeczenia („brak opieki zagraża życiu tej osoby”), powodujące, iż sam fakt, że umieszczenie w ośrodku byłoby dla takiej osoby pożądane i korzystne nie jest wystarczający do stwierdzenia, że kryterium ustawowe zostało spełnione. Szczególny charakter spraw tej kategorii należy mieć na względzie przy wykładni i stosowaniu przepisów postępowania.

Zważywszy na znaczenie, jakie mają w nich opinie biegłego lekarza psychiatry, zasadą powinno być wezwanie biegłego na rozprawę i umożliwienie zadawania mu pytań, a także odebranie od biegłego ustnych wyjaśnień lub zażądanie uzupełnienia opinii (art. 286 k.p.c.), zwłaszcza wtedy, gdy teza o zagrożeniu życia osoby zainteresowanej nie jest szczegółowo umotywowana. Oddalenie wniosków dowodowych na okoliczności dotyczące sprawowanej opieki nie może być uzasadnione tym, że wnikliwie oceniono inne, przeprowadzone dowody (art. 217 § 3 k.p.c.). Szczególnie uważny powinien być sąd, który nie ustanowił pełnomocnika ani z urzędu (art. 48 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego), ani na wniosek (art. 117 § 5 k.p.c.).

Z tych wszystkich względów Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.

eb